

Tóth Mihály¹

Csemegi Károly – mint ember²

Ha egyes kiváltságosok számára megadja a sors, hogy maradandót hozhatnak létre, egy idő után alkotásaikban élnek tovább. S ezek fényében talán nem is annyira fontos, milyen emberek voltak valójában, hiszen nem földi pályafutásuk derűs vagy árnyékos oldalait, nem habitusukat, természetüket hagyták ránk, hanem életművüket.

De bennünk, gyarló krónikásokban olykor felébred a kíváncsiság: vajon hogyan élték hétköznapijaikat, miként vívták meg küzdelmeiket a mindannyiunk életében olykor feltűnő gáncsoskodókkal, mennyire tudtak örülni sikereiknek, búslakodni, bánkódni a kudarcokon, milyenek voltak emberi kapcsolataik; egyszóval általában hogyan viszonyultak ahhoz az egyedi és rendkívüli ajándékhoz, amit *életnek* nevezünk. Ez akkor is érdekes, ha tudjuk, a bejárt pálya, életmű és jellem általában nem választható el mereven, ezek nyilván hatnak egymásra.

Ez járt az eszemben a Csemegi Károly tudományos életútját és törvénykönyvét méltató, okkal magasztos előadásokat hallgatva is. Úgy gondoltam, becsukom egy percre a híres kódexet, és megpróbálok magához az alkotójához egy kicsit közelebb kerülni.

Előrebocsátom, ne várják tőlem, hogy mindez e rövid felszólalásban tényleg sikerülni fog, s ennek több oka van. Nem vagyok hivatásos életműkutató – kérem az avatott szakembereket, hogy fogadják megértéssel, bár olykor látogattam és ma is felkeresem a könyvtárakat, sohasem tekintettem igazán otthonomnak az olvasótermeket –, s ahhoz is kevés a tehetségem, hogy csalhatalan ítésként magam értékeljem, elemezzem nagy emberek személyiségét. Ezt ezúttal elsősorban magára a jogtudósra, kortársaira s persze életrajzírójára bízom, tőlük idézek vagy említek meg néhány epizódot. A szemelvények elsősorban jellemét, családját, kortársaihoz való viszonyát árnyalhatják. S talán nem is fontos az életút kronológiáját követnünk.

Szinte magától értetődik, hogy először legismertebb méltatóját, Mikszáth Kálmánt idézem meg. A nagy palóc író így kezdi a Csemegiről szóló írását: „A Redout³ előtti kioszkban az egyik nagy kerek márványasztalnál évek hosszú sora óta egy és ugyanazon társaság kávézott a délutáni órákban. Nevesebb ügyvédek, egyetemi professzorok, kúriai bírák, képviselők gyűltek oda naponkint, mint mézre a darazsak. Szürke, lateiner alakok voltak, akik a jogi dolgokról, vagy a napi élet fölvetődő kérdéseiről vitakoztak, de akármilyen heves volt is a disputa, egyszerre megnémultak, amikor közöttük a legigénytelenebb közbeszólt, egy vézna, borotvált állú vörhenyes hajú és bajuszú öreg úr, kinek kerek feje

¹ DSc egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, kutató, professor emeritus, TK JTI.

² A Csemegi-kódex megalkotásának 140. évfordulója alkalmából a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen 2018. november 14-én tartott tudományos-szakmai konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

³ A Duna-parti Vigadó elődje.

gőgösen hátravetve, csak egy kicsinyt emelkedett ki, ahova be volt süppedve a kurta nyak miatt, a váll-lapoczkái közül. Ez az öreg úr Csemegi volt.”⁴

Hasonlóan vall ezekről a legendássá váló délutánokról Hajnal Hugó életrajzíró is Csemegi 1893-ban kezdődött, alig hat évig tartó nyugdíjas éveit felidézve.

„Haláláig ott trónolt Csemegi. Alattvalói ugyan nem voltak, – de akik körülvették, áhitatos csöndben hallgatták, s okfejtéseire mindig igent bólintgattak. Nem inferioritásból a kegyelmes úrral szemben, hanem azon egyszerű oknál fogva, mert nem lehetett nemet mondani. Hiszen fejtegetései olyan világosak voltak, olyan átütőek, annyira meggyőzőek, hogy aki ellentmondott, annak is meg kellett adnia magát. [...] Akár politikai, akár jogi, akár csak a mindennapi élet által felvetett egyszerű kérdések megvitatásáról volt szó, fölényes szellemi primátusa lenyűgöző hatással volt mindenkre. Pedig a magyar közélet és a tudományos világ kimagasló reprezentánsai foglaltak helyet asztalánál. Volt miniszterek, egyetemi tanárok, politikusok, szerkesztők, neves, országos hírű ügyvédek, a közgazdasági élet vezetői vonzódtak ahhoz a helyhez, amelynek magnetikus ereje a szellemi arisztokrácia sok-sok képviselőjét láncolta az asztalhoz.”⁵

Hosszú s akadályoktól terhes út vezetett idáig. Csongrádon született 1846-ban. Ma ott nevét utca, a könyvtár és emléktábla őrzi. Két öccse közül Ignác katonai pályára lépett, Antal idővel a város polgármestere lett. Hajnal azt írja ugyan, hogy az idős Csemegit élete utolsó éveiben megviselte Antal halála is, de ez feltehető tévedés, fiatalabb öccse ugyanis a levéltári adatok szerint 8 évvel túlélte őt.

Károly édesanyjával németül beszélt, kereskedő, korábban bankár apjától franciául tanult meg kiválóan, később a latin és görög nyelvet, majd – aradi várfogsága alatt – az angolt is elsajátította. (Kossuth mítosza óta tudjuk, hogy az osztrák börtönök kedveznek az angolnyelv-tanulásnak.) Csemegi szívta magába a tudást, minden jelentős művet eredeti nyelven olvasott, életpályája során gyakran rendelt főként német könyveket (a német dogmatika primátusa már ekkor érződött), jövedelme nagy részét könyvtárára fordította. Szenvedélyesen tanult, kiváló memóriája révén folyamatosan rendszerezte, bővítette és megőrizte ismereteit.

Anyanyelvét is elkötelezetten művelte. A 40-es években versei jelentek meg, tudósításokat küldött a *Pesti Hírlap*ba, s olykor ismeretterjesztő írásokat is közöltek tőle, például Amerika felfedezéséről 1847-ben a *Honleányok Könyvében*.

Később is lenyűgözte olvasóit és hallgatóságát kifinomult, rendkívül szabatos stílusa, amely a kor szokásait, elvárásait kiemelkedő színvonalon tükrözte. Gondolatfűzései ma már talán olykor túl cizelláltak, ünnepélyesen körülményesnek minősíthetők, de mindenképpen választékosak és élvezetesek. „Öröm volt őt hallgatni – írja igazán hozzáértő méltatója –, szép folyékony előadása, judíciumának mélysége, logikájának gránitkeménysége, ruganyos elméjének szétbontó és egybekapcsoló ereje csodálatos harmóniában érvényesült.”⁶

1845-ben hazafias érzelmei nyomán nevét Naschról változtatta Csemegire (ezt egyébként akár szellemes névválasztásnak is tekinthetjük), példáját testvérei is követték. Már 20 éves korában gyakorló ügyvéd volt. Sok tapasztalatot azonban ekkor még nem szerzett, mert két évvel később, a szabadságharcban lázasan kereste a lehetőséget, hogy fegyverrel is harcolhasson az ország függetlenségéért. Batthyány Kázmér kormánybiztos megbízásából

⁴ MIKSZÁTH 1910, 152.

⁵ HAJNAL 1943, 146–147.

⁶ MIKSZÁTH 1910, 156.

lovas- és gyalogoszázadot szervezett, és több délvidéki csatában részt vett, egészen a fegyverletételig. A vereséget lefokozás és várfogság követte, besorozásra alkalmatlannak találták, s egy román többségű faluba, az Arad megyei Buttyinba száműzték, megengedve, hogy ott praktizáljon, de megfigyelés alatt is tartva őt (ha tovább marad ott, nyilván románul is megtanul). Később Aradon ügyvédkedett, ahol – mint megtudhatjuk róla – „csakhamar híressé lett hatalmas védőbeszédeiről és klasszikus periratairól”. Felfigyelt rá Horvát Boldizsár, az Andrássy-kormány első igazságügy-minisztere is, aki alig néhány hónappal hivatalba lépése után, 1868-ban osztálytanácsosnak kérte fel, már az elodázhatatlan büntetőjogi kodifikációra gondolva. Ezt követte aztán a kódex megalkotásához vezető államtitkárság, végül kúriai tanácselnökség és a rövid nyugdíjas évek.

Írásom tárgya azonban nem elsősorban a korábban már többször felidézett életrajz, ezért is fogtam az igazán aktív éveket rövidre. Azt ígértem, hogy megpróbálunk közelebb jutni magához az emberhez. Méltatói ezzel kapcsolatban általában szűkszavúak, inkább csak óvatos, összetett jellemét megérteni vagy megértetni próbáló utalásokat tesznek.

Nekem őszintébbnek kell lennem. A szókimondóbb források, jellemzések egyetértenek abban, hogy első elfogadott büntetőtörvényünk alkotója meglehetősen hiú, makacs, önfejű, talán túlzott önbecsüléssel megáldott ember volt, s noha minderre legtöbbször bizonyára jó oka volt, nehezen összeférhető természete életében sűrű konfliktusok forrása volt. Mindig több és látványosabb elismerésre, mindig magasabb pozícióra vágyott, mint amit elért, s mellőzöttségét környezete előtt sűrűn felróva alapvetően szomorú, sértődött, idősebb korától pedig még inkább gyanakvó, mogorva emberré vált.

„Meg volt elégedve magával, de pályájával nem – írja Mikszáth. Szíve tele volt neheztelesséssel az emberiség iránt, ajka tele volt panasszal. Hatalmas agyvelejét kínos gondolatok feszítették, fejbánkósát kőkeménnyé tették a mellőzése fölött érzett bosszúságok. Tiszta látása csak a messzeségben érvényesült, a tudományos igazságok világában a hajszálnyi finomságokat is meg tudta különböztetni elméje bonczoló erejével, de a közelben, a maga szűkebb periferiájában a legelfogultabb emberek közé tartozott. Jól mondja róla Lónyay Menyhért:

– Éles szeme van, de a saját személye elfogja előle a világosságot.

A saját személye. Az Én. Ez a szuverén, ez a despota, aki uralkodott felette.”⁷

Hirtelen haragja, makacs hiúsága már korán megmutatkozott.

Fiatalkori házitánító korában egy a házigazdák által adott estély alkalmával összeszólalkozott egy Kemény István nevű dúsgazdag, fiatal földbirtokossal, aki késve érkezvén – meglehet, nem szándékosan, csupán egyszerű feledékenységéből – mindenkinek bemutatkozott, kivéve Csemeget. Az ifjú jogász odalépett hozzá, s odavetette neki, hogy úgy látszik, nem tudja, mi a kötelessége, ha olyan helyre lép, ahol ismeretlent talál.

„Kemény zavarodottan és meglepve utasította vissza az agresszív megszólalást, s a reánézve egészen szokatlan helyzetben elragadtatva, vörös békának szólította Csemeget. Csemege mint a tigris akart rárohanni, az karjaival elhárította a támadást, majd szinte megsemmisülten távozott.

Párbajsegédek jelentek meg Csemege lakásán. A segédek magából kikelve fogadta, s mikor felszólították, hogy nevezze meg ő is a segédeit, így válaszolt:

⁷ MIKSZÁTH 1910, 153.

– Mondják meg az úrnak, hogy két okból nem duellálok vele. Először, mert a hazai törvények ezt tiltják, másodsor pedig mondják meg a megbízójuknak, hogy nem akarom, hogy valamikor elhencegjen vele, hogy Csemegivel párbajozott.

A segédek eltávoztak, az ügynek a bíróság előtt lett folytatása, ahol a bíró kölcsönös kimagyarázkodások mellett az ügyet megszüntette.”⁸

Megpróbáltam a nyitjára jutni, mi lehetett keserű szemrehányásainak, folyamatos panaszainak oka, alapja, egyáltalán reálisan értékelte-e saját helyzetét. Már említettem, hogy – bár életpályája nem minősíthető sikertelennek – sohasem volt elégedett azzal, amit sikerült elérnie. Ennél mindig többre tartotta magát.

A minisztériumban viszonylag gyorsan emelkedett az államtitkári pozícióig. Ám miniszterségre vágyott, s ezt nem is titkolta.

„Minden nagyravágása abban állott, hátha ő állhatna egyszer az igazságügyi kormányzat élén” – írta rá emlékezve Eötvös Károly, aki felidézte azt is, hogy Csemegi szemrehányást tett neki, amikor elmesélte, hogyan lett egy baráti beszélgetés nyomán Perczel Béla pár nap alatt Tisza igazságügy-minisztere.

„– Hát én rólam nem volt szó?” – kérdezte Csemegi.

„– Az igazat megvallva, nem jutottál eszünkbe” – válaszolta Eötvös, mire nyomban jött a sértődött válasz: „No barátom, ha jogász embernek, ha magadforma embernek se jutok eszébe: akkor mit várjak én?”⁹

S állítólagos mellőzöttsége később is mind erőteljesebben beárnyékolta az életét. Kúriai tanácselnöksége alatt a tekintélyes bírói fórumnak legalább elnökhelyettesévé szeretett volna előrelépni. Akadémikusi címre lett volna méltó, de csak akadémiai díszdoktorrá avatták. Belső titkos tanácsosságot nyert el, de ő volt az első, aki az ezzel korábban mindig együtt járó grófi címet nem kapta meg.

Az utolsó, legdíszesebb kapuk bezárulásában valószínűleg több indok játszhatott szerepet.

Noha részemről ez csak óvatos feltevés, nem kerülhetem meg, hogy Csemegi zsidó származását is a lehetséges okok között említsem.¹⁰ 1883-ban a tiszaezlári vérvád nyomán már működött Magyarországon antiszemita párt, s bár számottevő befolyása sem ekkor, sem később nem volt, tagjai harcos proklamációkban követelték, hogy zsidó származású emberek túlságosan magas pozícióba ne kerülhessenek – akkor sem, ha már szüleik ki-keresztelkedtek. Tehetségük, szorgalmuk bizonyára magas polcot, pozíciót, tudományos rangot kínált számukra, de a legmagasabbat mégsem.

Hogy mindez nem teljesen spekuláció, arra hadd idézzem fel Hegedüs Géza – egyetemi tanár és író – egyik dokumentumregényének részletét.

Az egyik korabeli bűnügyről írja: „[...] szándékos emberölés történt, ahogy ezt a tényálladékokat a tizenkilenc évvel ezelőtt törvényerőre emelkedett és Btk-nak rövidített büntető törvénykönyvben a tudós Csemegi Károly megfogalmazta. A jogi és alkotmányos ügyekben igen jártas főszozolgabíró tudta, hogy az a nevezetes kriminalista akkor igazságügyi

⁸ HAJNAL 1943, 14.

⁹ EÖTVÖS 1901, 183.

¹⁰ Azt, hogy a származás rávetülhetett már fiatalkori éveire, Mikszáth sejteti: „A vézna vörös hajó zsidó fiú, ki a negyvenes években félénken meglapulva a csongrádi házak és kerítések mellett czipeli hóna alatt a könyveit, amint az iskolába tart vagy onnan jön, értelmes kék szemei nyugtalanul kémlelik a beszögellő utcákat, honnan az ellenséges keresztény gyerekek jöhetnek, hogy meghajigálják...” (MIKSZÁTH 1910, 154.)

államtitkár volt, sőt zsidó ember létére éppen azért emelkedhetett az államtitkári magas méltóságig, hogy módja és alkalmá legyen a végre korszerű, a nemzetközi jogi életben is elismert színvonalú magyar büntető törvénykönyv megfogalmazására, előterjesztésére és a parlament két házában megszavaztatására. A kiegyezést is előkészítő, majd megvalósító három legeslegtekintélyesebb hazai jogtudósnak és törvényhozási szakembernek – Deák Ferencnek, Horváth Boldizsárnak és Pauler Tivadarnak – a közös véleménye volt, hogy zsidó ide, zsidó oda, ez a Csemegi Károly a legképzettebb és a leghozzáértőbb magyar büntetőjogász.”¹¹

Hernádi Miklós is megjegyzi – bár „érdekesnek”, tehát valószínűleg nem természetesen tartja –, hogy „Csemegi Károly (kitért) zsidó jogtudósnak a büntetőjog nemzetközi híré tekintélyének, a budapesti egyetem díszdoktorának nem sikerült bejutnia az Akadémia rendes tagjainak testületébe”.¹²

Nem lehetünk biztosak abban, hogy a származás az esetleges mellőzöttségnek, a várt további karrier elmaradásának meghatározó oka lett volna. Más okokhoz társulva azonban talán ez sem mindig lehetett teljesen közömbös.

Nem könnyítette Csemegi helyzetét, hogy valóban közismerten őszinte, szókimondó, alkalomadtán igen nyers, hiúságát, néha szellemi felsőbbrendűségét is érzékeltető ember volt. Valószínűleg nagyon tisztelték, de kevésbé kedvelték őt. Mikszáth nem kertel, amikor a közvélekedést megfogalmazza: „Csemegi nagy tudós, de mindjárt hozzáteszik, hogy kelemetlen ember.” S „a tudománynak még nincs olyan ereje Magyarországon, hogy az ellen-szenvet legyőzze”.¹³ (Egyébként több mint 100 év elteltével sincs, sőt, sajnos a tudomány ma már a megszolgált rokonszenven elnyeréséhez is sokszor kevés.) Eötvös Károly ehhez hozzáteszi: „Keserű szemrehányást tett az egész világnak.” „Modora érdes, nagy tudásával nagy fölényt tudott gyakorolni. S nem is mérsékelte magát ebben minden alkalommal.”¹⁴

Nem félt hangoztatni határozott véleményét főnökeivel szemben sem, és politikai kérdésekben is bátran – olykor az uralkodó eszmék, a kormányzópárt szándékai, megoldásai ellen – érvelt. Tarthattak tehát attól, hogy ha túl magas (vagy mondjuk így: még magasabb) pozícióba kerül, szakmai meggyőződése erősebb lesz, mint a lojalitása.

Íme az említett ellenzéki állásfoglalásait tekintve is két adalék.

Az egyik, a bírói függetlenség hiányát a minisztériumtól számon kérő írásában ez olvasható: „[...] akinek hatalmában van a bírói szerkezet [értsd: a bírói igazgatás, a bírák kinevezése, előmenetele], annak hatalmában, annak rendelkezése alatt áll maga a bíróság is.”¹⁵ Ne keressünk ezúttal se aktualitást...

Az esküdszék mellőzését pedig a bűnvádi perrendtartás ugyancsak általa készített tervezetében egyebek mellett a következő szavakkal indokolta: „A türelmetlenség, az elnyomás a politikai pártoknak nem ismeretlen tulajdonságai. Minden művelt állam legfőbb gondját arra irányozza, hogy bíróságaitól távol tartsa a politikai pártok befolyását. Az esküdszék, melyet a politikai pártok választási küzdelme hoz létre, a győztes pártnak lenne creatúrája, ennek céljait és törekvéseit – nem az igazságot szolgálná. Ily esküdszék mellett,

¹¹ HEGEDŰS 1985.

¹² HERNÁDI 2012.

¹³ MIKSZÁTH 1910, 156.

¹⁴ EÖTVÖS 1901, 183.

¹⁵ Idézi SÁRLÓS 1968, 43–44.

a mint felszabadíttatnának bizonyos büntettek, úgy másrésről az ártatlanság nem mindig találna biztos oltalmat.”¹⁶

Minthogy tervezetét éppen elsősorban az esküdszék mellőzése miatt nem fogadták el, sértődötten lemondott az eljárási kódex elkészítésére adott megbízásról. Nem engedett alapvető elveiből, és a kodifikáció során másokkal nem is akart, nem is tudott együtt dolgozni. Tarnai János – aki Csemegit e kodifikáció során mások mellett követte – így emlékezett vissza nagy elődjére: „[...] az eljárási törvény tervezése idején távol állott attól a világtól, mely compromissumokkal van telítve, sőt bírói foglalkozásának természete éppen ellenkezője volt a megalkuvásnak. Ez szülte hajthatatlanságát. De ha így kevésbé alkalmassá lett is a politikai currentiákra, annál erősebbnek bizonyult tudományos jelleme és nézeteinek megállapodottsága.”¹⁷

Gyakran már-már megsértette kollégáit, feletteseit is. Amikor a róla elnevezett törvénnyel elkészült, Perczel Béla igazságügyi miniszter 6000 forint jutalmat kívánt neki adni, ám ezt ötéves munkájához képest alamizsnának nevezte és visszautasította,¹⁸ s amikor bíró korában Fábry Jenő, a Kúria akkori elnöke sürgette nála a hátralékos ügyek feldolgozását, így válaszolt: „Kegyelmes uram, én arra esküt tettem, hogy a törvény szerint igazságos ítéleteket hozok, de hogy a restanciát feldolgozzam, arra nem tettem esküt.” Bíróársai megítélésében sem volt kíméletes. Majláth György országbírónak arra a kérdésére, hogyan dolgozik az általa vezetett bírói tanács, állítólag azt válaszolta, hogy a tanácsban csak neki van értékelhető véleménye. Majláth erre azzal vágott vissza, hogy a Kúrián egyesbírói intézmény is működik.¹⁹ Mikszáth megemlíti, hogy amikor egyszer a bíróársai mégis leszavazták „a hiú nagy ember elájult, úgy kellett hazavezetni. De ez ritkán történt, talán csak éppen egyszer; a véleménye rendszerint már ítélet.”²⁰ Szinte korlátlanul uralkodik roppant tudásával és dialektikájával bíróársai fölött, kikből az ügynevezett ’viczispán bírákat’ becsüli többre a ’tanulmányosok’-nál, mert amazoknak józan esztét legalább el nem pusztította a féltudás.”²¹

¹⁶ CSEMEGI 1882, 59.

¹⁷ TARNAI 1899, 314.

¹⁸ Mikszáth szerint ezekkel a szavakkal: „vajon ki fizette meg azokat a vezéreket, akik az első törvényeket hozva, vérüket egy közös edénybe csurgatták? Hány forintot adhattak egy ilyen unczia vért, mit gondoltok?” (MIKSZÁTH 1910, 157.) Azt, hogy ez kb. mekkora összeg lehetett, ma már nehéz megbecsülni. Eötvös utal rá, hogy akkoriban (csak) egy jelentősebb ügy ügyvédi honoráriumának felelt meg, más (ezzel nem feltétlenül ellentétes) becslések szerint kb. egy négyszobás lakás 15 évi bérét tette ki, az óvatos mai átszámítási kulcsok szerint pedig mintegy 18 millió forintot is elérhetett. (Pénzürték index 1754-től napjainkig – <https://artortenet.hu> [A letöltés dátuma: 2019. augusztus 21.])

¹⁹ HAJNAL 1943, 136.

²⁰ Csemegi Eötvös Károly által is óvatosan bíralt egyes ítéletei egyébként nemritkán megosztották a jogi közvéleményt. Íme ezzel kapcsolatban is egy adalék: „Én nem mondhatom ki t. ház és hogy milyen fájdalmas benyomást tett reám az, hogy tegnap a magyar sajtó összes orgánumai olyan formában, a mely semmi kétséget nem enged meg, hírt hozták annak, hogy a magyar királyi Curia 2-ik büntető tanácsa Csemegi Károly elnöklete alatt egy konkrét esetben akként ítél, hogy az ügynevezett ferbli-játék nem tartozik a szerencsejátékok közé, tehát a kihágásokról szóló törvénykönyvünk értelmében nem büntetendő. Sőt tovább ment, t. ház s ugyanabban az ítéletben kimondotta azt is, hogy az a rendőr, a ki a ferblit mint szerencsejátékot fel akarta jelenteni és ajándékot fogadott el azért, hogy azt föl ne jelentse, nem volt vesztegetésnek kitéve, mert nem tartozik a ferblit feljelenteni.” (HERMAN 1885)

²¹ MIKSZÁTH 1910, 158.

Azt is megörökítették, hogy amikor a Btk. egyes rendelkezéseinek teleologikus értelmezésén vitakoztak, nyersen odavetette a bírának: „Azt, hogy hogyan értette ezt Csemegi, azt csak Csemegi mondhatja meg.”²²

S végül, Csemegi további előmeneteleinek megakadályozásában esetleg személyes kicsinyesség is szerepet játszhatott. Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter állítólag azért nem őt nevezte ki a Kúria másodelnökévé, mert miniszterelődje, Bittó István annak idején nem őt, hanem éppen Csemegit emelte államtitkári rangra. Szilágyi ezt állítólag soha nem felejtette el, s így vágott vissza. Az új másodelnök kinevezésének napján mindenesetre Csemegi beadta nyugdíjazási kérelmét. Ebben a kérelemben megint megmutatkozik erőteljes önbecsülése. Ezt írta: „Császári és apostoli királyi Felséged legmagasabb kegyelme, hivatali szolgálataim kiváló méltatásával – a magyar büntető-törvénykönyvnek, melynek tervezetét és indokait egyedül én készítettem – legfelsőbb szentesítése után a Szent-István rend középkeresztjének adományozásával engem kitüntetvén, e legmagasabb királyi cselekményben, de önérzetemben is azt a megnyugtató tudatot találtam, hogy mindaz, amit egy életen keresztül a legnagyobb buzgalommal folytatott tanulás és az ekként gyűjtött – habár csekélykörű – tudomány, lelkesült ügyszeretet mellett, a közszolgálat érdekében tenni képes – mindazt én egész hivatali pályámon, s mindenki minőségben a melyben Felségedet és hazámat szolgálni szerencsés valék, éjeim és nappalaim feláldozása mellett, ernyedetlenül, örömmel, önzetlenül – és szerénytelenség nélkül merem mondani – nem minden siker nélkül megtettem.”²³

A sértődötté, mogorvává, gyanakvóvá váló emberről festett kép bizonyos árnyalásához azonban hozzátartozhat az is, hogy Csemegi a róla terjesztett, gyakran ellenőrizetlen történetek és egyes sommás értékelések ellenére a fennmaradt írásos források szerint nem volt mindig mereven elutasító az álláspontját vitató megoldásokkal, kompromisszumokkal szemben.

A korábban helyesnek tartott eszmék revíziójának szükségességéről, a haladásról például így vallott: „A mindennapi életben előforduló jogi intézmények alapját, kiindulási pontját, viszonyát és hatását csak a tudomány képes megállapítani. Annak a könnyen odavetett szónak, hogy a gyakorlati élet ezt vagy amazt kívánja, a mint kiejtése nagyon könnyű, úgy másrésről nem is bizonyít az semmit. Hosszú bűvárlatok, alapos és fáradtságos viták, tűnődések szükségesek arra, hogy egy jogintézmény múltja, elve, viszonya és hatása felismertessék.

A tudomány hatása azonban nem abban áll, hogy a hivatott szakférfiak egymásnak elmondják véleményeiket, hanem főleg abban, hogy megmutatják a közönségnek azt a hatalmat, mely egy intézményben rejlik, megmutatják a hasznot és a kárt, mely a helyes és a nem helyes út követéséből származik. Társadalmak nem szűnnek meg egy régi törvény megszüntetése által és társadalmak nem keletkeznek egy új törvény hozatala által. A társadalmak különböző rétegei egymásba nyúlnak, az egymásba nyúló rétegeknek régebbi árnyalatai, régi meggyőződéseik, régi előítéleteik által az új intézmények ellen iparkodnak hatni, és azok ellenében erőt kifejteni. Midőn létrehozatik az új intézmény, létrehozóinak feladata megerősíteni azt a tábor, mely annak megvédésére hivatva van még aztán is,

²² MIKSZÁTH 1910, 158.

²³ *Csemegi Károly művei* 1904. II., VI.

miután az intézmény már létrehozott, mert az életbe csak úgy megy át, az ostromokat és támadásokat csak úgy lesz képes kiállni.

Nem igaz az, Magyarország egész jogi fejlődése protestál az ellen, hogy tiszteletlen-séget árulunk el, midőn régi jogintézményt megszüntetünk. Egész jogi fejlődésünk története az, hogy midőn egy intézmény a kor viszonyaival, a társadalom állapotával, a műveltség fokával meg nem egyezett, az az intézmény meg lett szüntetve, hogy a viszonyainknak megfelelő, a társadalmi állapotok nívóján álló intézmény létesíttessék helyébe. Az 1791. évi országos deputatio mondotta azt, hogy egyáltalán nem sérti az ősök iránti tiszteletet akkor, midőn éppen az ősök példájára megszünteti azt az intézményt, mely a jelenkor viszonyainak többé meg nem felel.”²⁴

S a változások iránti fogékonyságát igazolandó, álljon itt még egy adalék. 1891-ben, alig több mint 10 évvel a kódex hatálybalépése után Illés Károly előadást tartott a szankciórendszer reformjáról, kárhóztatva a rövid tartamú szabadságvesztéseket, támogatva a feltételes elítélés eszméjét – különösen fiatalokúak esetében, akik esetében már a javítóintézetek létrehozásának szükségességét is felvetette.

Okkal feltételezhetnénk, hogy Csemegi – aki az ülésen az általa még 1878-ban megalapított Magyar Jogász Egylet vezetőjeként elnökölt, a maga nyers modorával nyilván védelmére kelt saját korábbi felfogásának, ami – mint ismert – a differenciálást alig tűrte, s a tetтарыыos következményektől való eltérésre, vagy akár a rövidebb fogság kiváltására vonatkozó, már a kódex készítésekor ismert, akkor kibontakozó eszmét nem karolta fel. Nos, nem ez történt.

„Józanul nem tagadható – mondta zárszázában –, hogy a fölötté rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések – a foganatosítás mai rendszere mellett – és itt nem csupán Magyarországot értem – erkölcsstelenítőleg hatnak az állam hatalma alá helyezett egyénre, károsan az egész társadalomra. Ez már magában véve is elég ok arra, hogy a társadalom hivatott tényezői szakadatlan munkássággal törekedjenek a javításra.”

Ezután így folytatta a büntetés lehetséges kiváltását, a felfüggesztést és a javítóintézeteket illetően: „Ha határozottabb alakot fog ölteni az eszme, ha tisztábban fogjuk látni annak tartalmát, ha képesek leszünk felismerni megvalósításának helyes körvonalait és föl-tételeit, merem állítani, hiszem, sőt tudom, hogy Magyarország ezen eszmét is készséggel fogja fölvenni culturalis földadatai közé és azt intézményesen szervezve, megvalósítandja üdvös eredményeit.”²⁵

Nem igaz tehát, hogy Csemegi mindvégig saját korábbi eszméinek bűvkörében élt, s kérlelhetetlenül ragaszkodott volna az általa kodifikált megoldásokhoz. Közelebb járunk az igazsághoz, ha az ortodox konzervativizmus helyett az óvatos, megfontolt haladás hívének tekintjük őt.²⁶ Tudta talán, hogy egy évtized elmúltával – pedig messze vagyunk még az első novellától – engedni kell a tett-büntetőjog erőteljes szorításából.

²⁴ Csemegi Károly művei 1904. I., 88.

²⁵ ILLÉS 1891, 122.

²⁶ Egy másik, ugyancsak a feltételes elítélésről szóló előadáshoz fűzött zárszázában az előadóval egyetértve az intézmény esetleg túl merész bevezetése ellen így érvelt: „A tudomáynak nem legkönnyebb – de minden-esetre nagy fontosságú feladata [...] egyszersmind azon veszélyeket is előtűntetni, melyek a nagyon mohó, a tüzetesen megvont határokon túl terjedő, a feltételeket mellőző elfogadásból előreláthatólag bekövetkeznék. [...] A túlzás árnyoldalainak és veszélyeinek leplezetlen bátor kimutatása igen sokszor lett a haladásnak leg-erősebb garanciája, a polgárosító eszme megmentője.” (BAUMGARTEN 1891, 193.)

S talán az sem biztos, hogy semmilyen kérdésben nem tűrt, nem fogadott el ellentmondást. Igaz, a következő rövid anekdota inkább kortársát, a „haza bölcsét” jellemzi, mint Csemegit, mégis érdemes felidézni, mivel állítólag a nagy kodifikátor maga terjesztette.

„Az ország újjászervezésekor majdnem minden nevezetesebb ügyet megreferáltak a miniszterek Deák Ferencnek. Az igazságügy minisztériumtól többnyire Csemegi tett kérdést az 'öreg úrnál'. Természetesen mély hódolattal viseltetett a haza bölcsé, Deák Ferenc iránt, de az öreg úr mindig úgy fordította a beszédet, hogy Csemegi hódolatának nem bírt kifejezést adni. Egyszer egy nagyobb közjogi előterjesztésre – a fiumei kérdésről volt szó – Deák röviden csak ennyit mondott: – Én ezt nem így csinálnám. Csemegi kapott az alkalmon, hogy hódolatát kifejezze: – Nem is lehet mindenki Deák Ferenc! Az öreg úr arca egyszerre elsötétedett. Sűrű szemöldökét összerántotta: – Hallod, öcsém, az ilyeneket én nem szeretem. Azonban mindjárt felderült az arca és hozzátette: – De azt jól teszed, ha másoknak ilyen számárságokat mondasz. Ez is boldogult Csemegi Károly emlékei közül való. Maga beszélte el ezt is.”²⁷

S azzal is tartozunk az igazságnak, hogy megállapítsuk: ha olykor kíméletlen őszinteséggel bírálta, támadta is itthoni kollégáit, hazafisága mindig felülkerekedett, ha a magyar jogászokat külföldiek előtt kellett megvédenie.

Eötvös Károly írja róla: „Itthon mindig szidott bennünket. Bíró, ügyvédet, jogtanárt, törvénykészítőt egyaránt. De a mikor külföldi notabilitásokkal találkozott, azok előtt a magyar jogélet férfait a világ első jogászai gyanánt mutatta föl. S a ki a magyar jogászt ócsárolni merte, annak úgy ment neki, mint az oroszlán.”²⁸

Csemegi nős volt. 1854-ben feleségül vette Fischer Franciskát, akit még házitanító korában ismert meg. Feleségéről azt írják, hogy élete végéig igazi segítőtársa volt, és nagy műveltségéért, gyöngéd lelkéért nagyon szerették őt az előkelő társaságban. Férje halála után ő kezdeményezte írásai gyűjteményes kiadását is. Házasságukból hamar fiú született, aki azonban fiatalon, 17 éves korában meghalt.

A jog – mint ezt tőle magától hallottuk – szinte éjjel-nappal kitöltötte életét. Ezenkívül számottevő elfoglaltsága, kedves időtöltése nemigen volt.

Életrajzírója megemlíti: „mégis, Balatonfüred életének üdítő forrása volt. Le is ment, ha csak lehetett tavasszal is pár napra. Villája ott állott Jókai Mór villájával szemben, telke lehúzódott egészen a Balatonig, s szőlővel volt beültetve. A szőlő az ő alkotása volt, erre éppen úgy ügyelt, mint a Törvényre. Tavasszal, amikor lement, ügyelt rá, hogy hogyan tesz a sima vesszőt, mint dugványt a földbe, néha maga is nekigyürkőzött – vigyázott, hogy a sima vessző legfelsőbb rügye a föld színén legyen, s örömmel szemlélte nyáron, hogy a föld színe felett hagyott rügy kihajt, s eldicsekedt, hogy ebben az ő munkájának és odaadásának is része van. Hát még a rózsák. Ez volt csak az igazi gyönyörűsége. Jókaitól kapta a töveket, s a rózsatermeléshez szükséges tudást s a bimbókból kipattanó tearózsák illata és szépsége úgy melengette, mint amikor a törvény kitermelésén dolgozó szelleme érvényesülését megtalálta.”

Felesége gyakran volt tagja a füredi Anna-bálok védnökeit alkotó hölgykoszorrúnak, s a tudósítások a híres bálozók között a hitvesét nyilván elkísérő Csemegi nevét is megemlítik.

²⁷ KENEDI 1913, 21.

²⁸ EÖTVÖS 1901, 181–182.

Megörökítették, hogy amikor a báli meghívók kézbesítésével az ezzel megbízott ifjak egyszer késlekedtek, mert látogatásaikkal inkább a lányos házakat, mint az idősebb nobilitásokat részesítették előnyben, Jókai és Csemegi együtt méltatlankodtak. Jókai „az öreg ember nem vén ember” gőgjével ígérte: megmutatja, hogy azért is hajnalig fogja ropni a táncot a bálon, Csemegi pedig azon sajnálkozott, hogy mégsem tökéletes a kódexe: nem alkotott bűncselekményt az idősök mellőzéséről...²⁹

Az anyagiakkal állítólag nemigen tudott bánni, nem is igen törődött ilyen kérdésekkel. Láttuk, milyen nagyvonalú gőggel utasította vissza a kodifikációért felajánlott jutalmat. Amikor délutánoként a híres törzsasztalához indult, a felesége dugott a kabátjába némi pénzt, hogy tudjon majd fizetni. Ezt aztán mindig nagyvonalúan otthagytá.

Kenedi Géza író és ügyvéd már korábban felidézett anekdota-gyűjteményében olvasható a következő történet is: „Sóvány nyugdíjban, egyszerű ember gyanánt halt meg, mint annyian ama nagy kor gyermekei közül, akik még nem értették a vagyonszínalás mesteriségét. Bár némely más dolgokat jól tudtak.

Már mint cúriai tanácselnökhöz beállított egyszer hozzá egy régi aradi kereskedő-kliense – folytatja Kenedi. – Csak úgy becsület okából. Lehet, hogy egykori ügyvédjének a dicsőségében is sütkérezni akart egy kicsit. Beszélgetés közben a vendég egyszer sunyi pillantás kíséretében ezzel a kérdéssel fordul a tudós bíróhoz:

– És hol vannak excellenciádnak a házai?

– A házaim?

– Igen, igen. Bizonyosan szerzett már egy-két házat, például az Andrássy-úton?

– Az ördögöt szereztem. Hiszen mindig állami alkalmazott voltam. A fizetésem pedig kellett magamra és a családomra. A könyvtáramon kívül egyáltalán nincs semmim.

A régi kliens nagy szemeket meresztett. Azután elismerő mosolyra derült ki az arca és ósdi gyöngésséggel megveregette Csemegi vállát:

– Hja, hja! Persze. Tudom. Becsületesnek maradni... jaj... az sok pénzbe kerül!”³⁰

Csemegi 72 éves korában, tüdőgyulladásban halt meg. A sors iróniája, hogy gyermek-kori barátja, a később világhírű tüdőgyógyász, Korányi Frigyes (aki diákkorában egy ideig a szobatársa is volt) gondos ápolás ellenére éppen ebből a betegségből nem tudta kigyógyítani. Felesége hét évvel túlélte őt, de nem fekszenek közös sírban, csak egymás közelében.

Sírján csak egyetlen szó áll: Csemegi. Budán, a Kissvábhegy róla elnevezett utcája is „csak” Csemegi utca.

Ám ez nem véletlen. Mint többször idézett író kortársa megállapítja: „Nem kell kiírni a keresztnévet. Csemegi csak egy volt, se őse nincs, se utódja. Megérkezett és elment, s többet hagyott is örökségül, mint sok azokból, akik elődökben és utódokban századokig itt pengették a sarkantyút. De ha elment is, sokszor fog ő még visszatérni, mindig nagyobbnak és nagyobbaknak, még akkor is midőn a korabeli minisztereket és nevezetességeket már a felejtés árkába söpri az idők szele.”³¹

Vavrik Béla, minisztériumi, majd kúriai kollégája így búcsúzott tőle: „[H]atott mély alaposságú és széles ismeretkörököt átölelő tudományával, hatott ragyogó szellemével, hatott

²⁹ WENNINGER 1912, 5.

³⁰ KENEDI 1913, 22.

³¹ MIKSÁTH 1910, 161. o.

ékekészölásával és hatott fáradhatatlan munkásságának és kötelességérzetének lelkesítő példájával. Ösztönzött, serkentett, buzdított, oktatott és alkotott egyaránt.”³²

Nem volt könnyű ember, nehezen békelt meg a világgal. Talán sejtette, hogy kevés méltó követője lesz.

Felhasznált irodalom

- BAUMGARTEN Izidor (1891): A feltételes elítélésről. Csemegi Károly zárszava. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, VI. kötet, 3. füzet. Budapest, Franklin Társulat.
- CSEMEGI Károly (1882): *A magyar bűnvádi eljárás tervezetének indokai*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt.
- Csemegi Károly művei I–II (1904). Sajtó alá rendezte EDVI ILLÉS Károly és GYOMAI Zsigmond. Budapest, Franklin Társulat.
- EÖTVÖS Károly (1901): *Magyar alakok. Csemegi Károlyról*. Budapest, Révai testvérek.
- HAJNAL Hugó (1943): *Csemegi*. Budapest, A Pesti Lloyd Társulat könyvnyomdája.
- HEGEDÜS Géza (1985): *A méneskúti családirtás*. Budapest, Kozmosz Könyvek.
- HERMAN Ottó képviselőházi felszólalása (1885). Elérhető: www.kartyajatek.hu/ferbli_a_parlamentben_es_az_ovodaban/ (A letöltés dátuma: 2019. augusztus 21.)
- HERNÁDI Miklós (2012): *Zsidó írók és művészek a magyar progresszióban*. Budapest, Noran Libro Kiadó.
- ILLÉS Károly (1891): A szabadságbüntetés reformja különös tekintettel a feltételes elítélésre. Csemegi Károly zárszava. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, VI. kötet 6. füzet. Budapest, Franklin Társulat.
- KENEDI Géza (1913): *Anekdoták a magyar közéletből. Deák-adoma*. Budapest, Athenaeum Kiadó.
- MIKSZÁTH Kálmán (1910): *Az én kortársaim. Első kötet. Csemegi*. Budapest, Az Országos Jubileumi Bizottság megbízásából kiadta a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársasága.
- SARLÓS Béla (1968): Csemegi Károly és a kiegyezés. *Történelmi Szemle*, 11. évf. 1–2. sz. 28–45.
- TARNAI János (1899): Csemegi Károly emlékezete. A Magyar Jogászegylet díszülése, 1899. október 29. *Jogtudományi Közlöny*, 34. évf. 44. sz. 313–317.
- VAVRIK Béla (1899): Csemegi Károly emlékezete. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, Budapest, Franklin Nyomda.
- WENNINGER Mátyás (1912): A Balatonfüredi Anna-bálok. *Balatonfüredi Hírlap*, 1912. augusztus 18. 18. sz.

³² VAVRIK 1899, 14.